

DE RAMON LLULL A JOAN FUSTER A TRAVÉS DE LA LITERATURA CONFESSIONAL I DE L'EXAMEN DE CONSCIÈNCIA

1. INTRODUCCIÓ. DE LA CONFESSIÓ COM A LITERATURA

Des de l'escriptura d'obres com *Llibre de contemplació en Déu*, *Vida coetània*, *Llibre d'Amic e Amat*, *Cant de Ramon* o *Lo desconhort*, el nostre «*doctor illuminatus*» medieval inicià —entre moltes altres coses, tant a nivell literari com lingüístic— tot un gènere en la nostra tradició literària: el *gènere confessional*. I ho fa allunyant-se de les proses memorialístiques i/o historiogràfiques a l'ús en aquells moments, com eren, per exemple, les quatre Grans Cròniques. En aquest sentit, Lola Badia (1992: 12) ha vist, però, un «veïnatge entre Jaume I i Llull, que barregen literàriament vida i obra en la illustració de dos monolítics ideals, polític un, filosòfic l'altre, representatius d'una Edat Mitjana regida encara per l'ideal de la unitat del saber». Llull ho fa, això sí, desempallegant-se del raser de la pròpies memòries dels cavallers, nobles o reis respectius contades com a justificació històrica —o com a document de validació o constatació també— de les seues accions bèl·liques o cortesanes. En molta de la prosa lulliana vinculada a la *confessió* dels seus ideals cristians —tant a nivell concret, com a *Vida coetània*, com fent ús de la ficció a partir de seu alter ego, com al *Blanquerna* o el *Cant de Ramon*— o de les seues intencions didàctiques i/o morals es poden constatar algunes de les característiques més actuals de l'escriptura més properes als dietaris, als diaris íntims i a la literatura autobiogràfica moderna que no pas a una literatura bastida com a justificació memorialística d'uns cavallers da-

vant de la història. O el que és el mateix, situa el gènere, en alguns aspectes, més enllà —o més ençà— de les seues característiques més definidores: ús de primera persona, fragmentarisme, escriptura en present, sensació d'espontaneïtat i fluïdesa en la prosa, to de sinceritat i de dolorosa confessió personal, caràcter autobiogràfic...I és aquesta particular —i iniciadora— configuració del gènere la que fa de la pròpia realitat, bastida a través de «jo» que es confessa o professa un acte de creença conscient o d'autoexamen de consciència, una font primordial per a l'anàlisi del pensament, amb una particular, també, anàlisi dels fets, de sensacions i d'emocions. En aquesta classe d'obres, per tant, hi trobem un gran espai adreçat a la contemplació d'un mateix (contraposat a les exigències cristianes), a la visualització d'un món que es vol més humà (contraposat a, per exemple, l'Apocalipsi) i a la idealització de Déu (contraposat a, per exemple, l'Anticrist). Algunes de les obres lul·lianes, així, llauren i basteixen el camí cap a la configuració del que, més tard, seran els diaris íntims i la literatura autobiogràfica, els quals derivarien —i deriven— cap a la introspecció personal (L'*autobiografia*, segons la terminologia de Philippe Lejeune, escriure com a fet d'*escriure's* segons Roland Barthes, el concepte de *papers privats* segons Enric Bou, l'*autocontemplació* segons Enric Balaguer o la relació establerta entre «*examinar-se, assajar-se: pesar-se*» segons Joan Fuster), exercici que es realitza a través d'un constant «examen de consciència», intentant esbrinar els motius, les raons o les reflexions que puguin permetre una major comprensió d'un mateix, de Déu —sobretot en la literatura medieval—, de l'home —del Renaixement ençà— i del món.

Aquest gènere autobiogràfic no era nou, certament, quan Lluïl l'utilitza en els textos com, per exemple, al *Libre de contemplació en Déu*, a *Vida coetània*, al *Libre d'Amich e Amat* o a *Lo desconhort*: abans, obres com les *Epístoles* de Sèneca o d'Horaci, les *Confessions* de sant Agustí o les obres d'autors clàssics —com Plató, per exemple— bastides en forma dels coneguts «diàlegs» ja ens donaren unes belles i peculiars formes del gènere. *Lo desconhort*, posem per cas, ens indueix ja, i d'una manera colpidora i suggerent, cap a la tècnica dialogada dels debats medievals (com, per exemple, el de la coneguda *Disputa de l'ase* d'Anselm Turmeda o, ja a la València del xv i

d'autor anònim, *La disputació d'En Buch amb son cavall*) o de les *tençons* d'alguns dels trobadors occitans. De la mateixa manera com, després de Llull, aquesta mena d'obres assoleixen, en la nostra literatura però també en bona part de l'europea (pensem en el *Corvaxo* de Boccaccio, en *De vita nuova* de Dante i en molta de la prosa humanística, per exemple), unes fites ben remarcables. Baste sols citar uns quants exemples per tal de veure com la literatura catalana ha creat, a partir de «l'examen de consciència», uns textos d'un gran pes específic dins del gènere: des de la *Confessió de Barcelona* d'Arnau de Vilanova a *Lo somni* de Bernat Metge i a, fins i tot, la poesia confessional i tremendament sincera i angoixada d'Ausiàs March, passant per textos que ens donen evidència, en ple segle xv, de la vida quotidiana de l'època al temps que conta fets històrics diversos (PIQUER, 1995) com el *Dietari* del capellà d'Alfons el Magnànim, Mercior Miralles, el qual inicià una tradició dietarística a casa nostra que continuà, sobretot a partir del segle xvii, amb, per exemple, el *Calaix de sastre* del Baró de Maldà, el *Dietari* de Jeroni Pujades o el *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa* de mossèn Jacint Verdaguer, fins a arribar, ja al segle xx, al *He cregut i és per això que he parlat*, unes petites notes literàries en forma de *Diari* dins de *Clàssics i moderns*, de Carles Riba, el *Diari d'un escriptor* de Joan Puig i Ferrater, *El quadern gris* de Josep Pla, al *Dietari* (*A flor d'oblit*, *El vel de Maïa* o *L'aroma d'arç*) de Marià Manent, al *Diari* 1952-1960, entre d'altres obres, de Joan Fuster, al *Dietari* 1979-1980 i *Segon Dietari* 1980-1982 de Pere Gimferrer, a *El present vulnerable*. *Diari I* 1973-1978 de Feliu Formosa o, més recentment, el diari, de caire filosòfic, *Mentre parlem* d'Enric Sòria, el *Quadern venecià* i el *Quadern de Fornells* d'Àlex Susanna, *L'extensió del temps* de Xulio R. Trigo, *La cambra insomne* de Ramon Guillel o les obres escrites en forma de dietaris de viatges —compartint, per tant, elements d'un altre (sub)gènere com és el de la narrativa de viatges—, com *Vesprades de Moscou* i *L'optimista* de Lluís Meseguer i *A peu per l'Alcalatén* i *A peu pel Matarranya* —i totes les de la sèrie— de Josep M. Espinàs o *Seducions de Marràqueix* de Josep Piera, per posar-ne uns quants exemples significatius i diferents. Ben certament, també dins la literatura europea contemporània trobem uns exemples força significatius del grau d'increment que, en els

darrers cent anys, ha tingut aquesta *literatura confessional*: són, per exemple, els *Diaris* d'Anaïs Nin (*Diario*, vol. I-VII), de Cesare Pavese (*Il mestiere di vivere*), d'André Gide (*Diari. Anys 1914-1918*), de Bertolt Brecht (*Diarios 1920-1922. Notas autobiogràfiques 1920-1954*) o de Jean Cocteau (*Diari 1942-1945*), el famós *Diari* d'Anna Frank o el més recent —bastit durant la guerra dels Balcans— i també colpidor *Diari* de Zlata Filipovic, veritables hereus d'aquelles obres que, de l'Humanisme i la Il·lustració ençà, van crear autors com Rousseau (i les seues memorables *Confessions*) o Michel de Montaigne (i els seus no menys cabdals *Essais*, escrits en forma de dietari moral).

Uns altres gèneres a tindre en compte dins de la *literatura confessional* són, si més no, el memorialístic —les memòries, profusament utilitzades com a revisió/recordatori/confessió d'una vida, que defugirem en aquesta reflexió, ja que mereix tot un altre tractament més extens— i l'epistolar, en el qual trobem, també, moltes de les característiques més definidores i directes de l'actitud/intencionalitat de l'escriptor en el seu bastiment: l'ús de primera persona, preguntes i respostes espontànies, no intencionalitat (primera) de la seua publicació, el caràcter veritablement privat, l'autoexamen, la introspecció, l'anàlisi de la societat en relació a un mateix, fluïdesa i expressions de l'àmbit lingüístic col·loquial, la qual cosa li atorga un additament ben suggerent, fresc i directe. Uns casos ben interessants i paradigmàtics, per exemple, poden ser la recent obra pòstuma *Cartes d'amor* de Pere Calders o l'obra *Epistolari Joan Fuster-Vicenç Riera Llorca (1950-1972)* a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas o les memòries d'Avellí Artís-Gener titulades *Viure i veure*, per esmentar algun exemple paradigmàtic. En aquestes obres —i en totes les del gènere, per extensió— es veu una prosa força flexible, espontània, directa, confessional —quant a les reflexions i idees sobre la situació sociopolítica i cultural d'aleshores— i tremendament sincera, on es passa revista sovint —sobretot al segon llibre— d'una manera força crítica, a les actituds personals d'alguns representants culturals de la difícil dècada dels cinquantes, sota un punt de vista ben personal, ben agut, esmolat i lúcida, sobre polèmiques, controvèrsies, judicis de valor, esdeveniments, mancances i projectes d'aquelles hores.

2. DE LA CONFESSIÓ COM A CALIDOSCOPI INTROSPECTIU

Des de bell antuvi un dels primers impulsos de l'ésser humà ha estat el fet de voler donar notícia d'un mateix. Aquest procés d'indagació, com a forma de testimoniar el seu pas pel món, ha dut l'escriptor a una actitud d'adreçament envers un mateix. Es tracta, sense cap mena de dubte, d'una voluntat d'autoconeixement, tant des del punt de vista teològic com filosòfic, moral o literari. En el cas de Ramon Llull, aquesta voluntat estigué reforçada, com veurem, per un afany superb i magmàtic de conversió dels infidels per mitjà de la seua Art, de contemplació o de didactisme. En altres casos, aquesta voluntat ha estat —sobretot en els textos autobiogràfics— com una mena de refugi del temps passat, de salvaguarda d'experiències i vicissituds transcorregudes a través de la pròpia història personal i/o col·lectiva o de baluard del ser en el món mal·leable i canviant. Els casos de Llull, Metge, Montaigne, Rousseau, Nin, Pavese, Brecht, Manent, Fuster, Sòria o Guillem, per exemple, en són uns veritables referents, encara que la seua percepció ha anat canviant, ampliant i matisant-se al llarg del temps: des de l'anhel profund de contemplar Déu o de l'afany didàctic de Llull, passant per l'intent d'exculpació de Metge o la confessió angoixosa d'Ausiàs March fins a la nota diària i el referent més quotidià de Manent o Fuster s'ha transcorregut una llarga i diversa —però semblant quant als trets del gènere— sendera.

En el fil o en la vessant analítica de la teoria de la literatura quan parlem de diaris íntims, dels dietaris o de la literatura autobiogràfica —del xvi ençà, sobretot— Gerard Genette (1979) donà la clau que permet obrir una petita —però ben suggerent— porta reflexiva: la narració, sobretot en aquesta tipologia textual i també en d'altres, esdevé alhora *homodiegètica* i *autodiegètica*, perquè esdevé alhora tant l'autor com el (primer) destinatari de la seua (pròpia) obra, és a dir, és a la vegada el subjecte i l'objecte de l'acció narrativa i s'hi produeix un efecte de desdoblament, de joc intern d'espills semblant a un calidoscopi, en el qual el jo anomenat «real» es pot mostrar entre fums, com una mena d'imatge tergiversada. I del diari íntim a la confessió —o al narcisisme— sols hi ha un petit pas: l'interès de l'autor d'es-

tablir *qui és* ell, de donar-se i adonar-se des de la seua faceta més personal, original i intransferible, des de la seua pròpia identitat, mode de veure el món i de veure's a si mateix i com a estadi primigeni d'actuació —vital, literària, ideològica— posterior, ja que aquest tipus de literatura sempre estarà en procés, canviant, possiblement, com la pròpia vida o el propi devenir de les coses i l'autor la basteix dia a dia amb el seu propi transcurs/interrogant/anàlisi interiors. Hom pot dir, òbviament, que sempre tota escriptura comporta un reflex de la persona que la crea. En la literatura de caràcter confessional —diaris, dietaris, autobiografies, memòries...—, però, aquesta mena de «joc calidoscòpic» hi apareix de forma implícita, sols matisada per la pròpia visió que de les coses té l'autor, per la tergiversació —interessada o no— que el propi autor fa de les coses o no, però sempre des del seu propi —i humà i personal— punt de vista, contrastable, això sí, amb d'altres tipus de textos. No oblidem, si més no, que s'està parlant de literatura i, per tant, hem de tindre en compte que l'expressió de la realitat està feta a partir de recursos lingüístics i estilístics ben concrets —polisèmics, connotatius, deíctics, el·líptics...— més que no pas d'una vinculació directíssima amb els esdeveniments ocorreguts. Amb tot, el diari íntim ha de donar la sensació, com ens diu Balaguer (1997), que allò que arribe al lector ha de percebre's

com a real i les confessions de caire personals com autèntiques. La sinceritat, però, en literatura és una convenció. Si l'escriptor aconsegueix fer-nos creure allò que ens diu és, sobretot, perquè sap crear-nos una il·lusió referencial, independent de servir fidelitat a la realitat [...] l'operació literària ha d'aconseguir deixar intacte l'aire d'espontaneïtat en l'escriptura (una sensació de no massa elaboració), de llibertat personal i de sinceritat de l'autor en l'escriptura.

En aquesta direcció, Enric Bou (1993: 38-40) ens assenyala també alguns dels trets més definitoris d'aquest tipus de literatura:

La pràctica (de l'escriptura i la lectura) autobiogràfica genera alguns problemes específics, relacionats amb qui l'escriu, quan o per què. En primer lloc el de la «personalitat». Hi ha una necessitat (creada) de definir-la, de reconèixer-la i d'acceptar-la. O de refusar-la [...] L'expansió del protestantisme i el sorgiment del Romanticisme com l'estètica i ètica

dominant des de principis del segle XIX, que reclama el Jo com un espai privilegiat per a l'experiència del món, permet d'explicar mínimament l'avenç del gènere, i el sorgiment tan espectacular que s'ha produït durant el segle XX.

L'escrit íntim s'elabora des d'una posició confessional, de qui vol comunicar una veritat privada. De vegades ho fa triant unes fórmules més o menys establertes, o s'amaga darrera dels gèneres literaris. Més sovint, opta per solucions experimentals, i el jo aconsegueix una expressió del tot original.

La confessió —aquesta «posició confessional»— vista des de l'òptica lulliana actuava també amb una intencionalitat ben diversa: per una banda, posar-se com a exemple de conversió dirigit als infidels; per una altra, als mandataris de l'església per tal que acompliren els seus desitjos didàctics —amb la consegüent i reiterada sollicitud de creació de monestirs poliglotes i de croades a Terra Santa, fins i tot— i, en darrer terme, el desig de contemplar Déu, des de l'estadi eremític, a través de la seua *Art*. Cal no oblidar també que Llull, a diferència dels diaris o els dietaris actuals, mai no va escriure cap llibre sense un destinatari més o menys implícit: en alguns casos, aquests eren Reis o Papes; en d'altres, els infidels; en d'altres, els seus missioners. Però el «jo» no canvia d'intencionalitat devocionària, d'intensitat ideològica o de potència moral. En aquest cas, així, podem deduir que Llull tenia prou en compte el seu «lector model», però que tot aquest variat seguici de possibles receptors no li va comportar cap canvi de mentalitat o de força ideològica. Ho podem veure, per exemple, en el següent fragment (RIQUER 1982: 262) de la seua obra magna, el *Libre de contemplació en Déu*, on el «jo» es veu directament vinculat —com en molta de la seua obra— a les peticions de sofriment i al to angixant de l'autor:

Misericordiós Senyor, lo primer terme que jo comencé a gustar en est mon fo let, e'l darrer de mon gustament será la mort. On, si a vós plaia que enaixí com ma boca gustà primerament let per vivificar lo cors, que enaixí, Sènher, lo darrer terme de mon gustament fos sang ixent de mon cors, muirent per vostra amor, donant laor de la vostra bonea.

En el mateix sentit podem ubicar dos fragments (ALÒS-MONER 1928: 69-70) d'una de les seues obres rimades més sinceres i perso-

nals de l'Edat Mitjana, *Lo desconhort*, referit, el primer, al moment en què, menyspreat, oblidat i ultratjat, Llull proclama el seu desconsol, el seu profund desànim i la seua quimera interior, i, el segon, en què ens dóna una visió —com ho fa també al seu text autobiogràfic per excel·lència, *Vida coetània*— ben personal i autobiogràfica —a mena de petita confessió— del que havia estat —i volia que fóra— la seua vida:

I

Déus ab vostra vertut començ est Desconhort,
lo qual faç en xantan, per ço que me'n conhort,
e c'ab él recontre lo falliment e'l tort
que homfa envers Vós, qui'ns jutjats en lamort;
e on mais mi conhort, e menys hai lo cort fort,
car d'ira e dolor fa mon coratge port...

II

Can fui gran e sentí del món sa vanitat,
comencé a far mal e entré en pecat,
oblidant Déus gloriós, siguent carnalitat;
mas plac a Jesucrist, per sa gran pietat,
que es presentà a mi cinc vets crucifigat,
per ço que'l remembràs e'n fos enamorat
tan fort, que eu tractàs com El fos preïcat
per tot lo món, e que fos dita veritat
de la sua Trinitat e amb fo encarnat;
per qu'eu fui espirat e'n tan gran volentat,
que res als no amé mas que El fos honrat,
e adoncs comencé amb lo servís de grat.

Com podem veure, el to íntim, autobiogràfic i confessional, com en d'altres de les seues obres, és ben explícit i directe, amb l'aparició ben concreta del «jo» davant de l'espill. Com ho podem veure, també, i des d'una perspectiva bastant més diferent, ço és, més humanística i no tan medieval, en alguns fragments de *Lo somni* (MOLC, 1986) de Bernat Metge:

- No puc creure que l'esperit sia res en puixa tenir altre camí sinó aquell que la carn té (*Llibre Primer*, pàg. 28);
- No em par que l'esperit sia res après la mort... (*op. cit.*, pàg. 29);
- A mi —diguí jo— no em recorda ni són cert què era, car n ho viu; mas ben cresec que no era res, car hom són així com los altres e cové que se-guesca llurs petjades (*op. cit.*, pàg. 31);
- Fe m'indueix a creure, posat que algun escrúpol de dubitació m'hi acó-rrega (*op. cit.*, pàg. 42);
- El Rei: declarar-te vull lo restant de la definició de l'ànima, segons que t'he promés, ço és, que l'ànima és en ben e en mal convertible (*ibid.* pàg. 53);
- Jo veig que l'ànima dels bruts és intel·lectual, car si hom los crida ente-nen sovent moltes coses que hom los diu, e vénen si són apellats, e re-membren molts llocs on són estats, e hi saben anar per si mateix... però, és veritat que en cascuna de les dites coses conenc que ha major perfecció l'ànima humanal. (*ibid.* pàg. 55);
- El Rei: ¿E no saps tu que molta cosa és lícita que no és expedient? To-tes coses dubitoses són interpretadores a la millor part. Vergonya veda de fer sovent ço que llei no prohibeix (*Llibre segon*, pàg. 72)

Així les coses, la distància entre els texts de Llull i de Metge de caràcter confessional i els textos autobiogràfics o els dietaris més mo-derns —confessionals en menor mesura, però confessionals al cap i a la fi pel que representen dins l'actitud de l'autor i les formes del gènere— no és tan llunyana —tot i que sols a partir del segle XIX el «jo» adquirí les connotacions introspectives i personals, amb l'aparició del Romanticisme, amb què les coneixem avui, ampliades a bastament després amb l'aparició de Freud i la psicoanàlisi—, ja que està em-marcada en la pretensió última, profunda, ideològica i vocacional de les seues paraules: els primers, marcats per la contemplació, la fe, el didacticisme o la justificació; els segons, per la comunicació de fets quotidians o per la reflexió diària i la seua mancança d'actitud didàctica o proselitista. Una distància temporal i ideològica que es veu sol-ventada, així, amb certs punts de confluència amb els diaris i els die-taris posteriors, com són, per exemple, tant l'actitud del subjecte narratori, com els trets vinculants com la sinceritat, l'expressió de les idees i la total imbricació del «jo» en l'acció reflexiva. Lola Badia (1993: 55) ja ens ho explicità des del punt de vista que Llull fou

un convertit apassionat que donà tota la vida —i potser una mica del seu seny— per la formulació i la difusió de la seva Art de persuadir infidels i perfeccionar cristians en l'amor a Déu [...] La literatura lul·liana és, doncs, una literatura de filòsof i de místic, una literatura que se situa en el que el nostre autor anomena segones intencions o instruments de les primeres intencions; és a dir, el servei de la veritat i l'amor a Déu. Aquesta literatura de filòsof i de místic històricament apareix als orígens mateixos de la tradició catalana.

En la seua primera obra —i cabdal per a la nostra literatura de tots els temps— el *Libre de contemplació en Déu*, Llull ens fa esment, segons ens diu Riquer (1982: 262-263) del to de tan complexa obra també

en el seu vessant personal i afectiu, ja que hi abunden els capítols de caràcter científic o filosòfic, forçosament secs i apagats. Però molt sovint hi emergeixen consideracions basades en l'experiència de l'autor i interessants al·lusions a la vida vana i pecaminosa de Llull, anterior a la seua empresa divina [...] Pel que fa a aquestes notes autobiogràfiques cal tenir en compte que sempre hi apareixen amb una intenció superior, a fi de presentar d'una manera directa la lletgesa del pecat o de mostrar la misericòrdia de Déu.

No obstant, el mateix Riquer (1982: 330) ja ens dirigí la mirada cap a una de les altres obres —en aquest cas rimada— en què hi podríem trobar un to confessional en un contingut que

ens impressiona pel que té de dolorosa confessió personal i ens porten a l'essència de la poesia lul·liana, o sia al més compromès dels seus versos i al més íntimament involucrat a la seva personalitat, els seus afanys, les seves lluites, els seus fracassos i el seu descoratjament, com *Lo desconhort*.

Certament, podem fer una suggerent imbricació entre aquestes paraules i les referides més amunt per E. Bou sobre els problemes, en la literatura autobiogràfica, relacionats amb *qui* l'escriu, *quan* o *per què*.

3. DE LA CONFESSIÓ COM A PROCÉS (ÍNTIM) DE CONEIXENÇA

Tant en Llull com en els altres autors esmentats, el text autobiogràfic —i àdhuc el diari o el dietari, des d'un altre petit matís— l'escriptor experimenta el descobriment i l'aprofundiment d'un mateix, d'allò que sovint s'oculta un a si mateix i que surt a la llum gràcies a un procés d'escriptura marcat per tot un seguit de pautes i trets ben definits. Les paraules de Philippe Lejeune (1975: 14; Bou 1993: 47) ens són, ací, ben clarificadores sobre l'autobiografia, la qual és un *«Récit rétrospectif en prose qu'une personne réelle fait de sa propre existence, lorsqu'elle met l'accent sur sa vie individuelle, en particulier sur l'histoire de sa personnalité.»*

Els diaris íntims i els dietaris, com els que hem comentat al principi, també es veuen immersos en aquesta retro/introspecció, des d'una perspectiva semblant —ço és, com a «mètode consistent en l'anàlisi de la consciència individual», com ens diu el diccionari— però amb el punt de mira posat en altres detalls i matisos, com ben bé ens diu Bou (1993: 93):

El dietari és una crònica diària, des del present, d'una experiència personal. I que necessita d'uns components mínims: anotacions periòdiques, escriptura de la immediatesa, entitat literària, repetició (fins a la monotonia), ja que tots els dies són iguals. Precisant una mica més, quan obrim un llibre que se'ns presenta com a «diari» esperem trobar, com a mínim, tres elements per tal de confirmar la nostra expectativa: el narrador escriu en primera persona, primordialment *sobre ell mateix*; escriu sobre *la realitat diària*, és a dir, que li preocupa essencialment el passat recent i el «present» de la narració...; produeix un informe escrit, el diari.

En aquesta línia discursiva esmentarem, com a paradigma de *Diaries* al segle xx, els casos de Cesare Pavese i de Joan Fuster. Pavese, l'any 1935, data de la publicació de *Lavorare stanca*, feia constar en el seu dietari que:

Des del dia de *Mari del Sud*, on per primera vegada em vaig expressar a mi mateix d'una forma concisa i absoluta, vaig començar a construir una persona espiritual que jamai no podré substituir conscientment, si no és

amb el perill de negar-la per complet i de posar en entredit qualsevol impuls meu futur i hipotètic [...] No he d'oblidar fins a quin punt m'havia extraviat abans de *Mari del Sud*, i fins a quin punt vaig començar a conèixer el meu món a mesura que l'anava creant.

La seua naturalesa, hipersensible i recargolada en el sofriment, va xocar —com ho va fer també, salvant les distàncies, Ramon Llull, per exemple— amb el món exterior, l'experiència dolorosa del qual —re-signat en l'amor, desterrat a Calàbria pel feixisme, desillusionat de la seua filiació comunista, contemplador d'una Itàlia desfeta i en agitat reviscolament, etc.— el portà a refugiar-se en els records, en les anàlisis intel·lectuals, en la traducció de grans autors de la literatura americana i en la creació de la seua obra literària, com ens ha dit abans. Efectivament, a la seua obra —tal com ens diu també al *Diari* (1981: 246) on se suïcidà després d'escriure, a l'hotel Roma e Rocca Cavour de Torí una nit d'agost de 1950, «tot això fa fàstic. Prou paraules. Un gest. No escriuré més»— alena un home (PORCEL 1992: 14) que recrea profundament els records, refent contínuament el seu petit univers, encerclat massa sovint en ell mateix, a voltes irrespirable pel grau d'angoixosa intranquil·litat o de consirosa reflexió parlant sempre d'ell i de la gent, quotidiana, del seu poble. Uns records —íntims, personals— anotats i publicats en *Il mestiere di vivere* (1981: 42):

Jo i el Piemont, aquest element no podrà faltar en la meua poesia [...] Descobrim les coses per mitjà dels records que en tenim. Recordar una cosa significa veure-la ara per primera vegada.

A través, doncs, del seu *Diari Pavese* —com els altres escriptors, amb un grau molt elevat d'expressió de la intimitat, com el d'Anaïs Nin, o en grau més superflu però amb més crueltat moral, com el d'André Gide— ens mostra el seu món personal a través del diàleg interior, a partir del qual descobreix emocions, sensacions, retroba motivacions, s'endinsa en els records, refà camins espirituals i (re)troba l'essència més pregonada de l'existència. Així, el *Diari* —com també les *Confessions*— és, a més, una mena de suport psicològic, espiritual i vital, necessari per a trobar el sentit als fets i a la mateixa vida, per superar, amb la perspectiva del temps i la pròpia maduresa existen-

cial, els possibles canvis ideològics, els devenirs de les sensacions i dels sentiments i per dotar els actes i les reflexions d'un significat sincer i últim, talment, salvant les distàncies que calga, com les pretensions i les ànsies de Llull, Vilanova, Metge, Ausiàs o Dante, ja que, al cap i a la fi, el *Diari* també ofereix un caràcter de confident, de confessionalari, de reducte psíquic(àtric), de psicoanàlisi o de bidireccionalitat en la conversa, allò que abans hem dit sobre la imbricació tan estreta que es produeix —són el mateix subjecte primer— entre l'emissor i el receptor. Talment, també, com ens diu Pavese (1981: 232), ho podem trobar:

En l'originalitat d'aquestes pàgines: deixar que la construcció es faci per si a soles, i posar-te davant objectivament el teu esperit (ja que) hi ha una confiança metafísica en aquest esperar que la successió psicològica dels teus pensaments es configuren en construcció.

O també en les paraules, molt clarificadores, d'Anaïs Nin (1981: 194/BALAGUER 1997):

Escrivint al meu *Diari* vaig desenvolupar alguns hàbits: l'hàbit de l'honestat (perquè ningú s'imagina que el seu propi diari podrà ser llegit); l'hàbit d'escriure sobre allò que més concerneix a un mateix; l'hàbit de la improvisació sobre qualsevol tema o desig; l'hàbit de l'espontaneïtat, de l'entusiasme i de la naturalitat. La realitat emocional del present.

Elements, tots ells, que suposen un preciós i important endinsament —tant per la història de la literatura com pels diversos nivells d'anàlisi d'una obra literària—, tal com ens diu E. Balaguer (1997), per la

geografia interior del subjecte que s'encamina no sols a l'autodescobriment sinó a definir allò que el subjecte vol ser. Perquè la construcció de la identitat és una de les grans tasques que l'ésser humà du a terme al llarg de la seua vida.

És a dir, la identitat com una construcció, fruit d'un constant autoexamen —de consciència, d'actituds, de fets i de creences— amb el seu propi devenir i continu feed-back, amb el seu recorregut i el seu

procés, amb el misteri o la meravella dels detalls més rutinaris o més significatius, amb la pròpia vida quotidiana com a càrrega de subministrament de la matèria de l'escriptura, com es pot veure, també, de les paraules de Jean Cocteau (1994: 15):

Cada dia em deia: és inútil escriure ara un diari. He viscut diverses existències. No he escrit. Per què començar allà on sigui? Vaig errat. Cal escriure allà on sigui. No perdre encara més. Mai no he cercat l'admiració. He cercat l'amistat. Volia que em creguessin. És el somni del poeta. L'ofici del poeta és aprendre a apuntar ràpid, a aconseguir l'objectiu, a fer blanc. Una multitud anònima ens estima, ens cerca, ajudem-la. Allò que reconforta és la volta al món... S'e'm coneix, se m'estima... Ahir, després del dinar Mallarmé, X em confessa: «us detestava. Molts companys meus us detesten...» [...] Algunes vegades detesto no respondre les cartes, no respondre els articles, no prendre contacte amb la meua època. Quina energia perduda! Quins intercanvis! Quina pesera deixar que s'acumulin cada cop més els malentesos!

En el cas de Joan Fuster —com en el de Pla, Manent o Artís-Gener, entre els exemples ja citats— tant el plantejament com la seua conseqüència semblen iniciar-se des del mateix punt de partença. Des del seu posicionament d'assagista intentà sempre defugir la filosofia academicista, recargolada o fàtua per esdevenir —i ací rau, entre moltes d'altres coses, òbviament, per viure en dues èpoques força separades ideològicament, la diferència més estreta amb Ramon Llull, anomenat plenament *filòsof i místic*— un *filòsof amb mànegues de camisa* (SALVADOR 1995: 37), gens ni mica dogmàtic —no tractà mai de convèncer Papes o Reis, dit amb un punt d'ironia—, escèptic fins al moll de l'os, suspicax i metòdic, reflexiu i crític, agitador revulsiu amb un bri de sarcasme i guarnit d'una creença esmolada en la raó i en la llibertat intel·lectual (IBORRA, 1982: 170-177). Efectivament, la seua tasca d'assagista l'emmarquen com un pensador capaç d'enfrontar-se als grans dilemes de l'home actual, des d'una intemporalitat i una reflexió impagables. Així ho demostren els assaigs de caire humanístic com, per exemple, *El descrèdit de la realitat* (1955), *Les Originalitats* (1956), *Diccionari per a ociosos* (1964), *L'home, mesura de totes les coses* (1967), *Examen de consciència* (1968), *Consells, proverbis i insolències* (1968) i *Diari 1952-1960* (1969). En bona part

d'elles, però més particularment al seu *Diari*, Fuster ens mostra sempre un «jo» que no defuig el cos a cos amb el «nosaltres», sinó que s'imbriquen per mostrar més fermament tota la gamma de matisos del ser humà, començant per la reflexió sobre si mateix. I això fet, sobretot, en moments difícils per censures i situacions sociolingüístiques amargues. Ja ens ho digué a *Les originalitats*:

De la primera paraula a l'última, només hi ha una bona voluntat d'entendre i, per consegüent, d'explicar. En forma part l'observació perplexa, la pregunta sense resposta, el sarcasme incidental [...] Tinc confiança en la lletra. Qualsevol paraula escrita, bé sigui per se, bé sigui a contrari sensu, acaba sempre per ser revolucionària. Tot és qüestió de saber llegir. El pensament s'afirma —s'aferma— en les objeccions.

Paraules i sentit ampliat, entre molts d'altres textos, a *Diccionari per a ociosos*, on ens fa una defensa de l'escepticisme com a virtut i com a higiene contra la filosofia abstracta i metafísica i la moral estricta i arbitrària:

Els escèptics són sempre —i per definició— persones raonables, enraonades. Es posen cautelosament al costat de la raó, i per això solen tenir raó. O dit d'una altra manera: dubten, i encerten [...] L'escepticisme és l'únic correctiu viable de la fanatització i de la badoqueria. L'únic: no n'hi ha d'altre. De més a més, l'escèptic s'inclina a practicar el sarcasme, que, com tothom sap, és una forma higiènica i eficient de la caritat.

I la seua «bona voluntat d'entendre» i de practicar l'escepticisme no fou altra que el preguntar-se, per exemple, el paper del ser humà dins la societat, la nostra història i la nostra literatura i els seus protagonistes, la reflexió com a arma inconformista i interrogadora davant d'una societat, la valenciana, massa sotmesa, encara, a renúncies, oblit i ambigüitats. Racionalitat i humanisme per damunt de tot. Amb les seues reflexions, matisacions, interpretacions, ens assenyalà —i assenyalà— tot un camí ple d'afirmacions i rotunditats, de desigs i compromisos, mai, però, amb esperit de dogmatisme sinó des d'una profunda creença en la raó —ja no en la fe, com els nostres pensadors medievals— com a epopeia màxima de la llibertat. Ell mateix ens ho deixà dit a les primeres planes de *Nosaltres, els valencians* (1962): «No tinc

altra autoritat que aquesta: la d'haver-me apassionat fins a l'obsessió per la vida i els destí del meu poble». Ço és: en certa mesura també temptà de «convèncer» o de «fer conèixer» la història i el destí —no ja la fe o el dogma— del seu poble al seu poble, desinformat i menys-tingut aleshores. En un altre moment, a la «presentació» de *Consells, proverbis i insolències* (dins *Indagacions i propostes*, MOLC 1985: 219), Fuster ens «avisa» i posa en guàrdia el lector sobre la seua actitud al voltant de l'escriptura i «confessa» al seu interlocutor directament —talment com Llull, des de plans ben diferents i amb intencions últimes també ben distintes— les seues pretensions i inquietuds:

Els papers —exactament, paperets— que collecciono en aquest llibre, minses escorrialles o notes marginals a d'altres escrits més extensos, tenen la pretensió d'acostar-se a la vella i acreditada fórmula de l'aforisme. Confesso que en el propòsit hi ha una voluntat de joc ben determinada. Les idees que hi exposo obeeixen, és clar, a conviccions meves bastant severes i sostingudes, i no cal dir que les presento al lector sense demanar-li condescendència ni complicitat [...] Ací van, reunits una mica a l'atzar, els resultats de l'aventura. Datable entre 1950 i 1960, no és d'estranyar que en ells hi hagi més d'una contradicció: no me n'excuso. Com tampoc no buscaria disculpes si en algun moment les meves paraules —o els conceptes que s'hi diuen— recordessin tal o tal altre passatge d'aquest o de l'altre autor. Això i allò són riscos de l'ofici. Fa temps, demés, que han deixat de burxar-me els fantasmes de la coherència i de l'originalitat: crec que l'home —cada home— és sempre coherent i original, fins i tot *malgré lui*, i no val la pena de passar-ne ànsia. Solament em preocuparia, en últim terme, que el laconisme obligat o la poca traça d'algunes frases deixessin el lector més perplex que no pas persuadit. Si hi ha alguna cosa que em repugni, és semblar sibil·lític o confús.

Així, des dels seus aforismes —o les «càpsules de doctrina», tal com ens diu a la introducció als *Judicis finals*—, passant per la major part dels vora setanta llibres seus fins al *Diari*, Fuster se'ns mostra enderiat i preocupat, sobretot, per «fer-se entendre i fer-se llegir», dèria que, en temps i circumstàncies ben diferents també tenia, com hem dit, Llull, encara que la seua *Art de contemplació* sempre tenia, com hem dit, un destinatari pertanyent a un estadi «superior». Seguint les paraules de Josep Iborra (1982: 122), Fuster vol ser —també i a més— «útil»:

El «bon propòsit» a què es compromet, no és altre que la voluntat d'entendre i que el lector hi participe. L'enginy no li interessa perquè no duu enlloc. És això el que realment caracteritza l'esteta o el frívol. Fuster, amb les seues reflexions, vol arribar a alguna banda, es proposa ser *útil*, perquè això forma part de l'ètica de l'escriptor, de l'assagista, que té com a funció «agitar idees generals» davant la seua societat.

Si més no, el seu «jo» —i tota la seua força dialògica— es troba més profusament mostrat en aquells papers més íntims, els quals no defugen els trets esmentats d'altres textos del gènere, des del seu ben ample epistolari, passant pels escrits —molts, i molts d'ells aforismes— en què s'involucra en la reflexió i el seu *Diari*, on veiem un Fuster espontani, més fresc i flexible, sense deixar mai la ironia, fins a arribar al Fuster oral (MOLLÀ, 1993). Veiem-lo breument a *Indagacions i propostes. Assaigs, diaris, aforismes* (1985: 196), a tall també d'anècdota ben actual a causa del lloc en què ens trobem, si més no:

1959, dijous, 28 maig. Formentor.

Fa ja gairebé dues setmanes que estic a Formentor convivint amb col·legues. Hi celebrem unes «jornades», unes «converses», sobre qüestions literàries, i som, massivament, l'única clientela actual de l'hotel. Parlar, ací, és parlar amb intellectuals: poetes, novellistes, crítics. Excepte quan ens adrecem als cambrers, és clar. Parlem «entre nosaltres», exclusivament. I, ben mirat, quan «escrivim», ¿no continuem «parlant entre nosaltres», i prou? Encara que el tema sigui profà, ¿no continuem «parlant entre nosaltres»? Temo que sí. En general, pressuposem un lector «del ram», i amb aquesta convicció, segurament inconscient, inconfessada, agafem la ploma i ens posem a la feina. Pot ser d'una altra manera?

4. A MENA DE CONCLUSIÓ

El *Llibre d'Amic e Amat* definí els 366 versicles, adreçats com a model de reflexió als ermitans contemplatius medievals, com a «metàfores morals». Fuster defineix els seus aforismes, adreçats al lector del segle xx, com «càpsules de doctrina». Tots dos cerquen —i troben— per camins ben diferents una fórmula semblant per manifestar les seues reflexions, inquietuds, angoixes, passions i idees. Llull, a través de la seua prosa religiosa i didàctica o de *Vida coetània*

o *Cant de Ramon*, ens manifestà —confessà— la seua vida més íntima, la seua identitat i els seus neguits. Fuster, a través del pol oposat a la filosofia o a la teologia com és, sobretot, la seua prosa humanística i el seu *Diari*, ens manifestà —confessà— també el seu escepticisme, les seues idees, els seus raonaments i els petits detalls, rutinaris o candents, de la seua vida, com també ho feren els altres escriptors de què hem fet esment. A partir de l'eix diacrònic i literari entre l'obra lul·liana i la fusteriana, doncs, hem intentat realitzar una breu anàlisi comparativa —feta a partir de la metodologia de la imbricació entre branques tan pròximes com són la Història de la literatura i la Teoria de la literatura— d'aquell gènere que posa en escena la intimitat més personal, elevant-la al grau de pensament filosòfic, potència ideològica, confessió restauradora... o, simplement, el que anomenarem com *la literatura de la consciència* a través del gènere literari dels diaris, els dietaris i els textos autobiogràfics, ja que, com ens diu Josep Pla (1992: 159): «l'única manera de tornar la filosofia a la seua autenticitat serà fer-la passar una temporada pel purgatori de la confessió personal, la nota subjectiva, el diari íntim.»

Tots dos, així, separats per més de sis segles, s'han trobat en un mateix punt d'arribada: l'examen de consciència és l'única cosa que els féu ser protagonistes de primer ordre de la història de la literatura catalana, i en el cas de Llull, de molta de la universal. I han elevat, cadascú en el nivell ideològic, en les circumstàncies sociopolítiques i en el moment temporal que li pertocà, el gènere «assagístic» de caràcter confessional, íntim o autobiogràfic en català a un estadi de gran qualitat i envergadura, en un temps —cadascú el seu, i en això no semblen haver canviat molt les coses— en què, com ens diu Vázquez Montalbán (1997: 24):

obsoleta aquella gran pose del intelectual comprometido, habrá que dejar pasar este tiempo de posturitas para llegar de nuevo a tiempos de creencia. O tal vez, tal vez, resignarse a la pose de una definida autolimitación. La del escriba sentado, con el añadido cansancio de un viaje de ida y vuelta.

Tant de bo ens trobem tots enmig del viatge —encara que siga d'anada o de tornada— per la vida o per la literatura, i hàgem retornat, com feren ben exemplarment Llull i Fuster, des d'un —i a

partir d'un o cap a un— temps de (noves?) creences per al mil·lenni que s'aproxima.

MANUEL GARCIA GRAU
MANEL PITARCH FONT
(Universitat Jaume I)

BIBLIOGRAFIA

- ALÒS-MONER, Ramon (1928): *Ramon Llull. Poesies* (Barcelona: Editorial Barcino).
- BADIA, Lola (1992): *Teoria i pràctica de la literatura en Ramon Llull* (Barcelona: Quaderns Crema, assaig).
- BALAGUER, Enric (1995): *Paper reciclat* (Alacant: Secretariat de Publicacions de la Universitat d'Alacant, assaig).
- (1997): «Recull domèstic, recull líric: apunts sobre l'escriptura dels diaris íntims» en: *La diversitat literària* (Castelló: Publicacions de la Universitat Jaume I).
- BATLLORI, Miquel (1947): *Arnau de Vilanova. Obres catalanes, vol. I: escrits religiosos* (Barcelona: Editorial Barcino).
- BOU, Enric (1993): *Papers privats. Assaig sobre les formes literàries autobiogràfiques* (Barcelona: Edicions 62).
- BRECHT, Bertolt (1980): *Diarios 1920-1922. Notas autobiográficas 1920-1954* (Barcelona: Grupo editorial Grijalbo).
- COCTEAU, Jean (1994, selecció a cura de Gimferrer, P./ traducció de Llorca, V.): *Diari 1942-1945 (selecció)* (Barcelona: Edicions 62).
- ESPINÀS, Josep M. (1996): *A peu per l'Alcalatén* (Barcelona: Edicions La Campana).
- FERRER, Josep/PUJADAS, Joan (1993): *Epistolari Joan Fuster-Vicenç Riera Llorca* (Barcelona: Curial Edicions).
- FORMOSA, Feliu (1979): *El present vulnerable. Diari I (1973-1978)* (Barcelona: Editorial Laia).
- FUSTER, Joan (1982): *Ausiàs March* (València: Editorial 314).
- (1985): «Diari 1952-1960 (fragments)» en: *Indagacions i propostes* (Barcelona: Edicions 62/La Caixa, MOLC).
- (1991): *Diccionari per a ociosos* (Barcelona: Edicions 62).

- (1996): *Judicis finals* (Alzira: Editorial Bromera).
- GENETTE, Gerard (1979): *Introduction a l'architexte* (Paris: Editions du Seuil).
- GIMFERRER, Pere (1981): *Dietari 1979-1980* (Barcelona: Edicions 62).
- (1982): *Segon Dietari 1980-1982* (Barcelona: Edicions 62).
- GUILLEM, Ramon (1994): *La cambra insomne* (València: Edicions 3i4).
- IBORRA, Josep (1982): *Fuster Portàtil* (València: Edicions 3i4).
- LLULL, Ramon (1982, a cura de GALLOFRÉ, M.J.): *Llibre d'Evast e Blanquerna* (Barcelona: Edicions 62/La Caixa, MOLC).
- MANENT, Marià (1968): *A flor d'oblit* (Barcelona: Edicions 62).
- (1975): *El vel de maia* (Barcelona: Edicions Destino).
- (1982): *L'aroma d'arç* (Barcelona: Editorial Laertes).
- MARCH, Ausiàs (1952, a cura de BOHIGAS, P.): *Poesies* (Barcelona: Editorial Barcino).
- MESEGUER, Lluís (1995): *Vesprades de Moscou* (Barcelona: Editorial Thassàlia).
- (1997): *L'optimista* (Barcelona: Editorial Thassàlia).
- METGE, Bernat (1980, a cura de JORDÀ, M.): *Lo somni* (Barcelona: Edicions 62/La Caixa).
- MOLLÀ, Toni (1993): *Converses inacabades* (València: Editorial Tàndem).
- NIN, Anais (1980): *Diario II (1934-1939)* (Barcelona: Editorial Plaza y Janés).
- (1982): *Diario IV (1947-1955)* (Barcelona: Editorial Bruguera).
- PAVESE, Cesare (1981): *El oficio de vivir* (Barcelona: Editorial Bruguera).
- PIERA, Josep (1996): *Seducions de Marràqueix* (Barcelona: Edicions 62).
- PIQUER, Adolf (1994): *Aproximació a la narrativa valenciana* (València: Servei de Publicacions de la Universitat de València).
- PLA, Josep (1969): *El quadern gris (O.C. I)* (Barcelona: Edicions Destino).
- PORCEL, Baltasar (1992): «Cesare Pavese» en: *El bell estiu* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana / El Observador).
- RICARDO TRIGO, Xulio (1995): *L'extensió del temps* (Alzira: Bromera).
- RIBA, Carles (1979): *Clàssics i moderns* (Barcelona: Edicions 62/La Caixa).
- RIQUER, Martí de/COMAS, Antoni (1982): «Ramon Llull/Arnau de Vilanova» en: *Història de la literatura catalana. Vol.I* (Barcelona: Ariel).
- SALVADOR, Vicent (1995): *Fuster i l'estratègia del centaure* (Picanya: Edicions del Bullent).
- SÒRIA, Enric (1991): *Mentre parlem. Fragments d'un diari iniciàtic* (Barcelona: Edicions 62).
- SUSANNA, Àlex (1989): *Quadern venecià* (Barcelona: Edicions Destino).
- (1995): *Quadern de Fornells* (Barcelona: Editorial Columna).
- VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel (1997): *El escriba sentado* (Barcelona: Editorial Grijalbo Mondadori).